

İŞ AHLAKI: GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDE

Berrak KURTULUŞ*

Çürük yumurtalardan iyi omlet olmaz

Eski bir Japon deyişi

ÖZET

Ahlak neyin doğru veya yanlış, iyi veya kötü olduğu ile ilgilidir. Burada ise genel ahlakla değil, ahlakın özel bir sahasıyla, “iş ahlakı” ile ilgileniyoruz. Bu makalede ahlaki standartların iş alemine nasıl uygulanacağı üzerinde yoğunlaşmıştır.

İş alemi ve etik arasındaki bu ilişki konusundaki çalışmaların geçmişine bakıldığında, Protestan reformu ile karşılaşırız. Protestan iş ahlakı çalışmayı dini bir amaç olarak kabul etmiştir. Diğer dinler ve dini öğretilerin de benzer eğilimleri taşıdığı gözlemlenmiştir. Ancak, günümüzde Batı aleminde hatta geleneksel Doğu toplumlarında iş ahlakı ile ilgili değerlerde azalma meydana geldiği inkar edilemez. Bu makalede bunun sebepleri de ele alınarak tahlil edilmiştir.

ABSTRACT

Ethics are concerned with what is morally right or wrong, or morally good or bad. Our concern is not with ethics in general but with a particular field of ethics: *business ethics* and this article concentrates on how moral standards apply particularly to business organizations.

When we look at the studies about the relations between business world and ethics, we are faced with Protestant reform. Protestant ethics evaluates working as a religious purpose. Other religions and religious beliefs have also same tendencies. However, it is an obvious fact which cannot be refused that, nowadays, in Western societies and even in the traditional Eastern societies, there is a diminishing importance of ethic values. In this article, this fact is also analysed by its causes.

GİRİŞ

Kapitalizmin kökeninde Protestan inanç ve ahlakı yatmaktadır. Adam Smith, *Ahlaki Duyguların Teorisi*¹ adlı eserinde buna işaret etmiş, ekonominin ahlaki duyguların etkisinden soyutlanamayacağına ve Protestan ahlakına göre geliştiğine olan inancını açıklamıştır. Ancak liberal öğretinin bugün dayandığı nokta, başlangıç prensiplerinden büyük ölçüde uzaklaşmış olan, Protestan etiğinin hemen hemen silindiği bir modele işaret etmektedir. Modern ekonomilerin artık etik-dışı (unethical) veya etik-karşıtı (anti-ethical) karakteri ve uygulamaları ağır basmaktadır. Örneğin Amerikalıların en güvenilir 50 şirketin bulunduğu Fifty Fifty listesinde yer alan Xerox'ın muhasebe işlemleriyle gelirlerini şişirerek yatırımcıları aldattığı hafızalardadır. Uluslararası yatırımcıların güvenini kaybeden ABD'nin, Sermaye Piyasası Kurumu'nun (SEC), ülkenin en büyük 947 firmasının tepe yöneticilerinden açıkladıkları bilançolarının doğruluğunu teyid eden yeminli ifade alması bile söz konusu olmuştur. Dolayısıyla kapitalizmin bugün dönüştüğü model çarpık bir görünüm arz etmektedir.

Diğer taraftan günümüzün hızla değişen teknolojisi, kentleşme, küreselleşme, tüketim kalıplarında değişme gibi olgular karşısında Doğu'nun gelenekçi toplumlarında ekonomide, kurum ve işçi kültürlerinde ne gibi değişimler olmaktadır? İslam ahlakı, Budizm ve Zen gibi inanç ve öğretilere dayanan Doğu toplumlarında iş hayatı nasıl şekillenmektedir? Bu saydığımız hızlı teknolojik ilerleme, medya etkisi, küreselleşme gibi oluşumlar gelenekçi toplumların çalışma etiğinde düalist bir etkileşim yaratmakta mıdır? Gerçekten de işçi profili genellikle kırsal kesimden gelmiş, muhafazakar ve milli değerlere bağlı

* Prof. Dr., İ. Ü., İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

¹ **The Theory of Moral Sentiments**, D.D. Raphael and A.L.Macfie (eds.), Oxford, Clarendon Press, 1975.

kalırken, yönetici profili iyi eğitim almış, dünya görüşü rasyonelliğe kaymış bir yapı arz etmektedir. Böylece “işçinin yöneticilere yaklaşımı kutsal alanda (sacred) cereyan ettiği halde, sanayi yöneticisinin işçiye bakış açısı önemli ölçüde kutsaldışı (profane) bir ortamda meydana gelmektedir”.²

Bu makalenin konusu iş dünyasında ahlaki yani doğru olanın araştırılmasıdır. Ahlak dışı davranış ise *yasadışı* (illegal) olduğu kadar *duyarsız* kalınan hususları da içermektedir. İş dünyasında ahlaki olan gösterirken, temelinde yatan iktisat ahlaki ve zihniyetinin de incelenmesi gerekir. Bu bakımdan bu çalışmada Protestan ahlakının ve diğer dinlerdeki motivlerin iş hayatını nasıl etkilediği, Batı toplumları ve geleneksel toplumlarda, geçmişte ve bugün bu etkileşimin nasıl olduğu incelenmiştir.

I. AHLAK VE İKTİSADİ DAVRANIŞ

A. Tanım: Ahlak, İş Ahlakı, Kurum Kültürü

Dünyanın kurulduğu günden beri neyin doğru neyin eğiri veya yanlış olduğu tartışılmaktadır. Varılan sonuçların jeopolitiğe, din, ahlak ve yönetim şekline göre değişeceği tabiidir. Böylece farklı hukuk kuralları getirilerek doğru veya yanlışın hukuk çerçevesinde takdir edilmesine ve varılan hükmün devlet gücüne dayandırılmasına çalışmıştır.

Bugün toplumdaki insanların birbirlerine, topluma ve bizzat kendilerine karşı davranışları hukuk kuralları çerçevesinde disipline edilmiş olmasına rağmen din ve ahlak kuralları da hem hukukun özünde hem de yanında toplumu düzenlemektedir. Ancak bunlardan din kurallarının uygulama gücü öbür dünyaya da aittir. Ahlak kurallarının uygulama gücü ise toplumun bir davranışı iyi veya kötü olarak değerlendirmesine bağlıdır.

Ahlakı “insanların yüzyıllar boyunca iyi olarak değerlendirdiği davranış biçimlerinin ifadesi” olarak tanımlayabiliriz. Esasen hukukun ve özellikle de Ceza Hukuku’nun yasakladığı eylemlerin çoğu ahlaka aykırı eylemdir: Cinayet, iftira, ırza tecavüz. Keza bütün bu ahlaksız ve hukuk-dışı davranışlar semavi dinlerin tümünde reddedilmiştir. Şu

² Orhan Türkdoğan, *İşçi Kültürünün Yükselişi: İş Ahlakı*, İstanbul, TİMAŞ Yayınları, 1998, s.25.

halde hukuk, kurallarının üzerine inşa edildiği ahlak ve din kuralları ile zor ayırılır bir bütündür.³

Dinin ve ahlakın iktisat sahasındaki yeri ise ahlak ve zihniyet olarak iktisat kurallarını belirlemesi ve yönlendirmesidir: “İktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti! Biri uyulması istenen normların ve hareket kurallarının toplam ifadesi! Öbürü gerçek davranışında kişinin sürdürdüğü değer ve inançların toplamı!”⁴ Böylece göz önüne alınan herhangi bir dönem veya çevrenin iktisadi tablosunu çözmemiz mümkün olur.

Ahlak ve iktisat ahlakı çalışma hayatını disipline etmektedir. İş ahlakı, çalışma ahlakı, etika, meslek ahlak ve saygınlığı hep bu çerçevede oluşmuş kavramlardır. İş ahlakı “ahlaki doğru ve yanlışlar üzerine eğilmektedir. Ahlakı standartların işletme politikaları, kurumları ve davranışları üzerine nasıl uygulanacağı hususunda yoğunlaşmıştır.”⁵ Bu çerçevede “etik davranış genellikle ahlakı ilkelerin (moral code) iş çevresine-ki bu mesleki, işletme, hükümettir-dönüşümü” olarak açıklanır.⁶

Çalışma ahlakından ise “bir toplumda işe ve çalışmaya karşı tutunulan tavırlar ve bu konudaki değerler anlaşılmalıdır. Bir toplumun işe yönelik tutumu bir başka toplumdan farklılıklar gösterebileceği gibi toplumun çeşitli katmanları arasında da farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Bazı toplumlar ya da toplumsal kesimler işe yönelik olumlu bir tutum geliştirirken bazıları işten çok dinlenme ve eğlenceyi ön plana alabilmektedir. Örneğin bazıları için çalışma, yaşamın başlı başına bir amacıdır. Bu tür insanlar tutumlu, dakik, çalışkan, dürüst, sade bir hayat süren ve öz-disiplini olan

³ Aralarındaki fark kural koyucu bakımındandır: Ahlak kurallarını insanlar, din kurallarını Allah koymuştur.

⁴ Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 2.B., İstanbul, Der Yayınları, 1981, s.21. Kenneth E. Goodpaster “ahlak” ve “ahlak felsefesi”nin ilgi alanının bir disiplin olarak doğru ve yanlış, iyi ve kötü, erdemli ve ahlaksızın araştırılması olduğunu, buna karşılık ahlaka uygunluğun (morality) bir disiplin olmadığı tek tek bireyler veya tüm toplumun uygun düşünce ve hareketlerini yansıttığını açıklamaktadır. Bkz: Harvard Business School Case, 9.384.105 (1983).

⁵ Manuel G. Velasquez, *Business Ethics: Concepts and Cases*, 3.B., New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1992, s.16.

⁶ Vasant Raval, “Ethical Behavior in the Knowledge Economy,” *Information Strategy: The Executive’s Journal*, Vol. 16, No.3 (Spring 2000), s.46.

kişilerdir.”⁷ Çalışma ahlakı ile iş ahlakı iç içedir. Daha başka bir deyişle çalışma ahlakının yüksek olduğu kültürlerde iş ahlakı da esas itibariyle gelişmiştir. İlk sıralarda yer alan Amerikan sanayi kuruluşlarının satış hacmi ve piyasa değerleri itibariyle birkaç trilyon dolar olduğunu gösteren rakamlar iş etiğinin önemi kadar kimleri ilgilendirdiğini de göstermektedir. Sınırları çok geniş olan hatta sınırsız bir saha: İşçi, işveren ve yöneticilerin birbirlerine ve işletmeye olduğu kadar devlete, bütün topluma karşı sorumluluklarını belirleyen ahlaki kurallar.

İşletmelerde ortaya çıkabilecek ahlaki sorunların neler olabileceğini ise Tierney şöyle sıralamaktadır:⁸

- Mal satın aldığımız şirketlerden birinin, pahalı hafta sonu tatili hediyesini kabul edip etmeyeceğiniz.

- Araştırma sonuçlarını müşterilerinize iletirken, gerçekleri mi yoksa duymak istediklerini mi söyleyeceğiniz.

- Müşterinizin gerçekten ihtiyacı olan bir ürünü mü yoksa size daha fazla komisyon getirecek olanı mı satacağınız.

- Hedeflere ulaşılmış olduğunu göstermek amacıyla, yıl sonu rakamları üzerinde oynayıp oynamayacağınız.

- Elemanlarınızdan belirli bazı bilgileri saklamalarını isteyip istemeyeceğiniz.

Tierney yukarıda belirtilen sorunlara ek olarak “aşağıdakilerden herhangi biri sizin başınıza gelseydi ne yapardınız?” sorusuna cevap aramaktadır:⁹

- Ürünlerinizden birinin hatalı olduğunu fark ediyorsunuz. Ürün sorumlusu durumu biliyor, ama hiçbir şey söylememiş.

- Yeni bir ürünün tasarımında bir hata görüyorsunuz, sorumlu kişiye durumu bildiriyorsunuz, ama sizi dikkate almıyor.

⁷ Mahmut Arslan, *İş ve Meslek Ahlakı*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2001, s.47.

⁸ Elizabeth P.Tierney, *İş Ahlakı: Yöneticiler İçin Bir Rehber*, çev.Günhan Günay, İstanbul, Rota Yayınları, 1997, s.20. İş ahlakına aykırı davranışların neler olduğu konusunda ayrıca şu çalışma referans verilebilir: D.Vogel, “Business Ethics: New Perspectives on Old Problems,” *California Management Review*, 33(4), 1991, s.101-117.

⁹ Ibid., s.23.

- Üstlerinizden birinin, şirket malzemelerini kişisel amaçlarla kullandığını fark ediyorsunuz.

- Üstlerinizden biri, müşteriye yanlış yönlendirmeniz için size sürekli baskı yapıyor.

- Genel müdürünüzün kayınbiraderi, şirketinize mal satmakta. Sizi şık bir golf kulübüne davet ediyor ve siz onun şirkete defolu malzeme gönderdiğini biliyorsunuz.

- Satış departmanından birkaç kişinin, satış kotalarını doldurmuş gibi göstermek için rakamlarla oynadıklarını biliyorsunuz.

Bu vakıaların daha da çeşitlendirilmesi mümkündür. Örneğin küçük çocukları çalıştıran şirketin ayakkabılarını giymek ister miydiniz? Sigara üreten firmaların sattığı sütü çocuğunuza içirmek sizi üzmez mi? İş yerlerinde etnik ayırım, şirket kadrolarında politikacıların yer alması, işletmelerin çevreye verdiği zararlar, rakip firmaların sırlarına vakıf olma, işyerinde taciz gibi bir dizi konu da çalışma ahlakı incelemelerinde ele alınmaktadır. Diğer taraftan ahlaki kuralların uygulanma derecesi her bir işletmede farklıdır. Böylece Downey’in tanımıyla “bir şirketin paylaştığı değerler, inançlar ve davranışlar” olarak *kurum kültürü* oluşur.¹⁰ Bu kültür kurum vizyonunun temel değişmezidir. Kurum kültürü etik ağırlıklı olabilir, sadece kar peşinde gidilebilir. Örneğin Bill Hewlett’in dostu ve iş ortağı David Packard’ın ölümünün ardından söyledikleri şunlardı: “ ‘Şirket açısından arkasında bıraktığı en büyük şey Hewlett-Packard Tarzı olarak bilinen etik kurallar kümesiydi’. Hewlett-Packard’a, 50 yıldan fazla bir süre önceki kuruluşundan beri kılavuzluk yapmakta olan çekirdek ideoloji, bireye duyulan derin bir saygıyı, yeterli kalite ve güvenilirliği sağlamaya adanmışlığı, toplumsal sorumluluğu (bizzat Packard 4,3 milyar dolar değerindeki Hewlett-Packard hisselerini bir hayır kurumuna bırakmıştır) ve şirketin, insanlığın ilerlemesine ve refahına teknik katkıda bulunmak için var olduğu görüşünü içermektedir.”¹¹ Bazı işletmelerde kurum kültürünü oluşturan iş ahlakı, içinde bulunulan toplumun genel

¹⁰ Stephan M.Downey, “The Relationship Between Corporate Culture and Corporate Identity,” *Public Relations Quarterly*, Vol. 31, No.4 (Winter 1986/87)s.7.

¹¹ James C.Collins and Jerry I. Porras, “Şirketin Vizyonunu Oluşturmak,” *Değişim* (Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler) içinde, çev. Meral Türel, MESS Yayını, No. 291, İstanbul, Acar Matbaacılık, 1999, s.32.

ahlaki ve kültürel değerlerinin üzerinde bile önem taşıyabilmektedir: "1981 Nisan'ında Monako Prensi Rainier ve Prenses Grace bir Matsushita televizyon fabrikasını gezerken çalışmakta olan işçilerden hiç biri konuklara bakmadı. Bir gece önceki karşılama resepsiyonunda yönetim kurulu başkanı Masahura Matsushita konuk prens ve prensese, işçilerin daha önceden bu ziyaret için uyarılmış olmalarına rağmen ziyaretçilerden çok kendi işleriyle ilgileneceklerini söylemişti."¹² Görüldüğü gibi işin yoğun dikkat gerektirmesi sebebiyle işçiler, geleneksel Japon selamını ve misafirperverliğini, prens ve prensesten bile esirgemişlerdi.

Yukarıda kurum kültürünün etik ağırlıklı olabileceği veya sadece kar peşinde gidebileceği belirtilmişti. Milton Friedman'a göre işletmelerin esas görevi ikincisidir: Bir firmanın sorumluluğu hissedarlarını hedef alır ve kar maksimizasyonudur. Sosyal sorumlulukla hareket edilmesi maliyet ve fiyatları arttırarak tüketici aleyhine sonuç doğurur.¹³ Buna karşılık toplumda güven unsurunun yaratılmasıyla uzun dönemde karların artacağı ve işletmenin tek amacının kar elde etmek olduğunun mantıken, yasal olarak ya da ahlaken savunulamayacağı açıktır.¹⁴ Çalışma ve iş ahlakıyla iç içe olan bir diğer konu meslek ahlakıdır. Burada belli bir mesleğin mensuplarının, uyulması gereken ahlaki ilkeler doğrultusunda hareket etmeleri beklenir. Bu ahlaki ilkeler o meslek bakımından esas itibariyle evrenseldir. Örneğin dünyanın her köşesinde hekimlerin ortak mesleki ilkeler doğrultusunda aynı hipokrat yeminini etmesi gibi. Meslek mensuplarının uyması ve sahip çıkması gereken kurallar veya meslek ahlaki ilkeleri (code of conducts) barolar, tabip odaları, işadamları dernekleri, eczacılar birliği gibi meslek örgütlerinin disipline edici düzenlemeleri neticesinde oluşur ve meslek saygınlığını da beraberinde getirir. Bu ilkelere uyulmaması halinde meslekten geçici veya sürekli men yaptırımı uygulanabilmektedir.

¹² MESS, **Matsushita Felsefesi**, çev. Ahmet Gürsel, No.310, İstanbul, BZD Yayıncılık, 1999, s.76.

¹³ "The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits," **New York Times Magazine**, 13 September 1970.

¹⁴ Arslan, op. cit, s.26-27.

B. Din ve İktisat Ahlakı

1. Protestan İş Ahlakı

Max Weber "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*"¹⁵ adlı eseriyle, XX. Yüzyıl başlarında- ilk bakışta birbiriyle bağdaşmaz gözükken-kapitalist zihniyet ile dinin ilişkisi üzerinde durmuş ve Protestanlığın* Kapitalizmin ilerlemesinde itici unsur olduğunu savunmuştu.

Max Weber'e göre "mezhepler bakımından karışık bir bileşimi olan bir ülkenin mesleki istatistiklerine göz atıldığında, çarpıcı bir sıklıkla, bir çok kereler Katolik basınında ve edebiyatında ve Almanya'nın Katolik kongrelerinde canlı tartışmalara yol açan şöyle bir görünüş ortaya çıkar: Sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş iş kollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, *Protestan* özellikleri taşır...En zenginlerin büyük bir çoğunluğu imparatorluğun doğal kaynaklar bakımından ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş alanları, özellikle de zengin *kentlerin* çoğu, 16. Yüzyılda Protestanlığı kabul etmiştir.¹⁶ Amerikalı sosyolog Robert Merton'un 17. YY'da İngiltere ve Almanya'da ilmin gelişmesini Puritan akımlara dayandırıp, belgelerle ispatlaması da Weberci yaklaşımın destek görmesinde büyük rol oynamıştır.¹⁷

Bu neticeleri açığa çıkaran Protestanlık ve dünya görüşü nedir? Öncelikle "Protestanlığın Kalvinist şeklinde Weber'e göre Almanca'daki

¹⁵ Çev. Zeynep Gürata, 2.B., Ankara, Ayaç Yayınevi, 1999. Weber'in tezini eleştiren ve sürdüren çalışmalar için bkz.: Günter Kehrler, Roland Robertson ve Emile Durkheim, **Din Sosyolojisi**, çev. M.Emin Köktaş ve Abdullah Topçuoğlu, Ankara, Vadi Yayınları, 1996, s.27-28.

* Protestanlık Batı'da Roma Kilisesi'nin otoritesini reddedip yerine İncil'in otoritesini ikame eden inanç sistemidir. Farklı mezhepleri vardır. Ancak bugün kişilerin mensup oldukları mezheplerin önemi kalmamıştır. Nitekim Weber'e göre "Mason olmak yahut Christian Scientist, Adventist, Quaker ya da herhangi bir şey olmak önemli değildir. Önemli olan üyeliğe gizli oyla, bir *sınavdan* veya ahlaki *denemeden* geçerek, Protestanlık'ın dünya için asetizmine yani eski püriten geleneğine göre çok değerli meziyetlere sahip olduğunu kanıtlamak suretiyle kabul edilmektedir". Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, çev.Taha Parla, 3.B., İstanbul, İletişim,2000, s.390.

¹⁶ Weber, op.cit., s.29-30.

¹⁷ Gerçekten de örneğin Harvard'ın eğitim programının ilmi muhtevası büyük ölçüde Protestan Peter Ramus'tan elde ediliyordu. Harvard'ın kurucuları kalvinistik kültürden kaynaklanıyorlardı. Bkz: OrhanTürkdoğan, **Max Weber: Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler**, İstanbul, TDAV, 1985, dn.209, s.126.

'meslek' sözcüğünde, aynı şekilde belki daha açık bir biçimde İngilizce'deki *calling* sözcüğünde dini bir tasarım olduğu, yanlışlığa yer vermeyecek kadar açıktır: -Tanrı tarafından verilen bir ödev- en azından böyle bir şeyi çağrıştırır ve somut bir durumda sözcük ne kadar güçlü vurgulanırsa, bu tasarım o denli hissedilir hale gelir. Sözcüğü tarihi olarak ve kültür dilleri içinde izlersek, her şeyden önce şu görülür: Büyük çoğunluğu Katolik olan halklar bizim 'meslek' (yaşamın amacı ve sınırsız çalışma alanı anlamında) dediğimize benzer bir ifadenin vurgusunu Eskiçağ Klasikleri kadar az bilirlerken büyük çoğunluğu Protestan olan hakların *hepsinde* bu kavram vardı."¹⁸ Böylece Protestanlığın temel görüşü "her türlü koşul altında dünyevi *ödevin* yerine getirilmesinin tanrıyı hoşnut kılan tek yaşam biçimi olduğu ve tanrının dileğinin de ancak bu olduğu ve bu yüzden de onaylanmış her mesleğin tanrı katında aynı değere sahip olduğu görüşüdür."¹⁹ Dolayısıyla Püritenlikte dünyevi hayat *ödev* olarak değerlendirilmekteydi ve bu ödevin en iyi bir biçimde yapılması gerekiyordu. "Kutsanmışlıklarını garanti edebilmek için insanlar bu dünyada 'gündüz olduğu sürece onları gönderenin işlerini yapacaklardır'. Tanrının kendi şanını arttırma ile ilgili açıkça görülen dileğine, boş zaman ve zevk ile değil, sadece çalışma ile hizmet edilir. Zamanı boşa harcama bütün günahlar içinde ilk ve ilkece en ağır olanıdır. İnsanın kendi mesleğini 'kesinleştireceği' yaşam süresi çok kısa ve değerlidir. Toplumsal yaşam içinde zaman kaybı 'boş konuşma', lüks, sağlık için yeterli olanından fazla uyku- 6 en fazla 8 saate kadar- ahlaki açıdan mutlak olarak itiraz edilecek konulardır."²⁰ Bütün bu çalışma

¹⁸ Meslek: "Beruf" (İng. "calling"). Weber burada sözcüğün kökeninde yatan seslenmek/çağırma ("rufen", "call") anlamına işaret ediyor. Bu anlamda "meslek" kişinin (tanrı tarafından) çağırıldığı "iş" tir (Çevirenin izahı). Bkz: Weber, "Protestan Ahlakı...", s.67.

¹⁹ Ibid., s.69.

²⁰ Diğer mezheplerdeki ahlak ilkeleri de benzerdir. Örneğin Metodistlerde yasaklananlar şunlardır:

- 1- alışveriş sırasında gevezelik ve pazarlık
- 2- gümrük vergisi henüz ödenmemiş emtianın ticareti
- 3- yasaların saptadığından daha yüksek faiz istemek
- 4- bu dünyada hazineler toplamak (yatırım sermayesini nakti servete dönüştürmek).
- 5- Ödeme gücünden emin olmadan borç almak
- 6- Her türlü lüks". Bkz: Weber "Sosyoloji...", op.cit.,s.398.

süresi sonunda elde edilen kazanç ve zenginliğin şahsi çıkarlar için kullanmayacağı da temel kurallardan bir diğeridir.²¹ Nitekim katı bir Calvinist uygulama sonucunda Hollanda'da 7 yıl sonunda aşırı bir sermaye birikimi ile karşılaşıldığı görülmektedir.

Yukarıda ana hatları ile açıklanan dünyevi Calvinist züht, modern kapitalizmin gelmesinden önce varolmuş ve onu hazırlamıştır. Protestanlığın ruhu ile kapitalizmin ruhu özdeşleşmiş olarak kapitalizmden önce kendisini hissettirmiştir.²² Böylelikle Protestan inancı kapitalizmin ihtiyaç duyduğu insan çerçevesini fikren kapitalizme uygun hale getirmiş oluyordu.²³

Protestan inancında birikimin "hümaniter" felsefeyle yardıma dönüştürülmesi de gerekir. John D. Rockefeller'ın "Yüce Tanrı'nın bana verdiği serveti, Chicago Üniversitesi'nden neden sakınayım?" sözü sloganlaşmış bir ifadedir. Dolayısıyla bu felsefe ile refah için yeni kapılar açılmaktadır.²⁴ Çalışma hayatında Weber'in Protestan iş ahlakının incelenmesi fikri, bu konuda birçok araştırmanın yapılmasına yol açmıştır. Bu araştırmaların bazılarında Weber'in görüşlerinin doğruluğu tasdik edilmiştir.²⁵ Örneğin C.Jahassen, Protestan iş ahlakının Norveç için geçerliliğini ortaya koymuştur.²⁶ M. Blood'un iş tatmini bakımından gerçekleştirdiği çalışmaya göre de "ne kadar fazla işçi Protestan çalışma

²¹ "Ana domuzu öldüren, bir nesli birden yok etmiş olur. Beş şilini katleden, onun üretebileceği *her şeyi öldürür* (!), hatta bütün *sterlin* hesabını." Weber "Protestan Ahlakı..." s.42.

²² Weber, Amerikalı girişimciler, sanayi şefleri, multi-milyonerler ve tröst krallarının bir mezhebe üyeliğinin çokluğunu vurgulayarak, sebebini "kişisel ve toplumsal saygınlık sağlama" isteğine bağlamaktadır. Püritenler döneminde bu "ekonomik süpermenler" in böyle bir koltuk değneğine ihtiyaçları olmadığını, onların dindarlığından kuşkulanamayacağını ve bu dinsel toplulukların benimsediği tutumlar yaygınlaşmasaydı kapitalizmin bugün ulaştığı yere Amerika'da bile gelinemeyeceğini izah etmektedir. "Max Weber: Sosyoloji..." op.cit., s.391-392.

²³ Umut Omay, "Hristiyan Düşüncesinde Ekonomi ve Sosyal Siyasetin Temelleri" (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2000,s.66.

²⁴ Bkz: Edward N. Kearny, Mary Ann Kearny and Jo Ann Crandall, **The American Way: An Introduction to American Culture**, New Jersey, Prentice Hall Regents, 1984, s 44-45.

²⁵ Bu araştırmalar ve neticeleri için bkz.: Türkdoğan, loc.cit., s.75 vd.

²⁶ "The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism in Norway", **ASJ**, No. 12, 1947, s.676-686.

ahlakı fikirleriyle uyum sağlıyorsa o kadar fazla hayatlarından memnundur.”²⁷

2. İslami İş Ahlakı

Dinin çalışma hayatına yansımaları sonucunda meydana gelen etkiler bakımından 17. yüzyıl Rusya’sındaki *Raskolniki* mezhebi Rusya’da önemli ekonomik birikimin sağlanmasında rol oynaması bakımından örnek gösterilebilir. Bu mezhep “din tarafından arzu edilen hayatın sadeliği, sıkı grup dayanışması ve çalışmaya verilen yüksek değer” esasına dayanmaktaydı.²⁸ Acaba İslam, Budizm, Zen gibi din ve inanç sistemlerine sahip Doğu aleminde benzer örnekler mevcut mudur? Bu İslam püritanizminden bahsedilmesi mümkün müdür?

Her şeyden önce Weber *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’nda en derin teolojik bilgeliğin ve başlangıç özellikleriyle kapitalizmin İslamda, bazı Hint kabilelerinde, Çin’de, Babil ve Mısır’da olduğunu söylemektedir.²⁹ Keza Robert Bellah da bu tezin Asya ülkelerinde uygulanabilirliğini belirtmiştir.³⁰

Burada İslam açısından konuya bakarken öncelikle “İslam albümündeki hangi resim?” sorusuna cevap verilmelidir. Sabri Ülgener’in de ifade ettiği gibi “İslam, kabul etmek lazımdır ki, bütün bir din ve kültür kompleksinin adı olarak yayıldığı alanın özelliğine göre farklı çehreler göstermiştir: Arap yarımadasında başka, Kuzey Afrika ve Mezopotamya’da başka, İran ve Anadolu’da başkadır. Kitab-ı şer’-ı tarafı ile ilk İslam belki hepsi için atlanıp geçilemeyecek bir ön-etap sayılabilir. Ancak kendi kültür çevremizi (Anadoluyu) göz önüne alınca, kütlenin dünya görüşünü ve arada iktisat ahlakını yoğurup şekillendirmede ağırlığı şer’-ı ortadoks kurallardan çok kütle ahlak ve itikatlarının (tasavvuf ve tarikat adabının) taşıdığına şüphe yoktur.”³¹

²⁷ “Work Values and Job Satisfaction,” *Journal of Applied Psychology*, No.53,1969, s.456-459.

²⁸ Kehrer, Robertson ve Durkheim, op.cit.s.76.

²⁹ Op.cit., s.13 vd.

³⁰ “Reflections on the Protestant Ethic-Analogy in Asia,” *Journal of Social Issues*, 109,1970, s.263-267.

³¹ Ülgener, op.cit., s.15.

İslamiyet ticaret geleneği ve pratiğinin yoğun olduğu topraklarda boy vermiştir. Bizzat İslam peygamberi ve çevresindekiler tüccar ve iş adamı idiler. Öteki dinlerde ibadet kazanç vaktine sınır koymaktadır. Cumartesi ve Pazar sırasıyla Yahudiler ve Hıristiyanlar için ibadete ayrılmış iken İslamiyette Cuma günü ibadetten hemen sonra işe dönülmesi gerekir.³² Bizde de “uzun tarih boyunca Cuma günü çarşı kapatmak gibi uygulamalar yoktur; hatta şart olmamakla beraber Cuma günü haftalık pazar için en uygundur. Bir çok yerde pazar kurulur...Cumanın resmi tatil olması Tanzimat döneminde hayatımıza giren bir yeniliktir. Böylece devlet kalemleri ve okullar Cuma tatil edilirdi. Esnafın da isteyeni zamanla bu adete uydu. Dükkan kapatma zorunluluğu sadece Cuma namazı saatine mahsustu.”³³ Yine İslam geleneğinde “alınan paranın helallenmesi” çok ve iyi çalışmanın gereğini ifade etmekte değil midir? Şu halde İslamın iktisadi gelişmeyi engellediği söylenemez. Hatta İslamda farz olan ibadetlerin başında gelen beş vakit namazın çalışma saatleri dışında kılınması, hac farızasının Mekke ticaretini canlı tutucu fonksiyonu, yine zekat müessesisiyle yardımlaşması örnekleri ile iktisadi faaliyete set çekilmediğini görmemiz mümkündür.

Diğer taraftan İslam toplumlarında Ibn-i Haldun’un üzerinde durduğu “asabiyyet” özelliği vardır ki bu “bir topluluğun üyelerinin, hep birlikte müşterek bir değeri (bir sülalenin veya bir inanç sisteminin üstünlüğünü) benimsemeleri ve bu değer uğruna her türlü fedakarlığa hazır olarak çekinmeden öne atılmaları”dır.³⁴ İslam iktisadına bunun yansımaları ise iktisadi faaliyette bulunma, çalışma ve başarmak şevkidir ve Weber’in üzerinde durduğu “yüksek başarı güdüsü”ne sahip insan tipiyle özdeşleşen insan tipinin mevcudiyetidir.³⁵

Ancak İslam itikadında gözden uzak tutulması mümkün olmayan diğer gerçek vardır ki, o da *kader ve tevekküldür*. Bu kişileri çalıştıktan sonraki safhada Allah’a teslimiyete götürmesi gerekirken, tembelliğin bir kılıfı olmamış mıdır? Hatta halk arasında “Vermeyince Mabud,

³² Bkz.: “Cuma namazını kıldınız mı yeryüzüne dağılın ve Allahın fazlından nasip arayın!”, Kuran, Cuma Suresi, Ayet 10. Sabri Ülgener’in işaret ettiği bu husus için bkz.: Ibid.s.67.

³³ İlber Ortaylı, *Milliyet*, 28 Nisan 2002, s.8.

³⁴ İ. Erol Kozak, *İbn Haldun’a Göre İnsan, Toplum, İktisat*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1984. s.129.

³⁵ Ibid., s.130 ve 134.

neylesin Mahmud!" denerek çok çalışmanın aczi uzaklaştıramayacağı inancı hakim değil midir?

Buraya kadarki açıklamalar özetlenecek olursa İslam albümünde, bu inancın yayıldığı ülkeler ile müslümanların çalışma ve teslimiyet kalıplarının birer resime taşımayacağı söylenebilir: Dikdörtgenler farklı farklıdır.

Diğer taraftan İslamiyette tasavvuf gerçeğinin iktisadi nizamı nasıl etkilediğinin de göz önüne alınması gerekir. Bilindiği gibi tasavvuf felsefesinde acz ve teslimiyet beraberinde *şeyh ve pir* zümresini yaratmıştır. Böylece rehberler etrafında farklı *tarikatlar* doğmuştur. Tabiatıyla tarikat alemi de tek bir kalıba oturtulamaz. Çalışmayı erdem olarak nitelendiren tarikat şeyhleri de bulunmaktadır: "Bir insan asla bir diğerine köle olmamalıdır. Sizlerin Allah'a ibadet için ve hayatınızı serbestçe sürdürebilmeniz için özgürlüğe (çalışmaya) ihtiyacınız vardır."³⁶

İslamda tasavvuf inancının çalışma hayatına taşıdığı değer ahlakıdır. İslamın iktisadi kuruluşlarında dinin ve tasavvuf inancının etkisi inkar edilemeyeceği gibi, iş ahlakının köklerini İslam dininden aldığı da inkar edilemez. Ahilik teşkilatı (fütüvvet) ve esnaf loncalarının kuruluş ve işleyişi bu gerçekten uzak tutulamaz. Tarikat ehli için şeyh ve pir ne ise esnaf ve zanaatkar toplulukları için de pir odur. İslam iktisadında iş ahlakı konusunda ise İbn Sina'nın tavsiyeleri örnek gösterilebilir: "Ezerek, zorlayarak ve boğuşarak elde edilen her artık (fazla); günahla, utançla, yüzü suyu dökmeyle, hayasızlıkla, haysiyet düşüklüğüyle ve ırz lekesiyle kazanılan her kar, miktarı büyük olsa da önemsizdir, çok olsa da değersizdir, yararlı görünse de yararsızdır. Lekesiz temiz kazanç ve bitkinliğe düşmeden elde edilen fazlalık,

³⁶ M.R.Bawa Muhaiyaddeen, *Questions of Life, Answers of Wisdom*, Vol.I, Session 8, Philadelphia, PA, The Fellowship Press, 1991, s.75. Gazalî'ye göre de insanın hayattaki ana gayesi Allah'ı bilmek, sevmek ve O'na ibadet etmektir. Fakat hayatını idame ettirmesi gerektiğini ve yemek, giyinme ve barınma gibi fiziki ihtiyaçlarını karşılamadan da bunu yapamayacağını söyler. Fiziki ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaya koyulmaktan başka çare yoktur. Sabri Orman, *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul, KÜRE Yayınları, 2001, s.362, dn. 4-6'dan İhya IV., s.90-91 ve İhya III., s.224-230. Katolik inancında bu şöyle ifade edilir: "Her şey Tanrı'ya bağlıymış gibi dua et ve her şey sana bağlıymış gibi çalış" Bkz. *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, Çev. Dominik Pamir, İstanbul, 2000,1893 Filmcilik Ltd. Şti., s.642.

miktarı az olsa da, tartıda hafif gelse de daha lezzetli, daha bereketli ve daha kazançlıdır."³⁷

Fütüvvet literatürü İslam iktisadı ve iş ahlakı yazınında önemli bir yer tutar. Fütüvvetnameler konusunda Abdülbaki Gölpınarlı'nın İstanbul Üniversitesi, *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınlanan makaleleri mevcut kaynakların en başında gelmektedir. İş ahlakı konusunda Nasıruddin Tûsî'nin görüşleri de bir çerçeveye oturtulmuş ve kazanç sağlama faaliyetinde uyulacak şartlar üç noktada toplanmıştır: "Zulüm ve hırsızlıktan, arsızlıktan, düşkünlük (denaet) ten sakınmak. Zulüm ve haksızlığa ("cevr"e) örnek olarak zorbalığı, ölçü ve tartıda hile yapmayı, aldatma ve hırsızlığı; arsızlığa örnek olarak maskaralık ve alçalmayı; düşüklük (danaet)'e örnek olarak da şerefli bir sanatı icra etmek mümkünken pis ve kirli işler yapmayı verir."³⁸

İslami düşünce tarihin en önemli şahsiyetlerinden biri olan ve aynı zamanda eserleri ile Hıristiyan ve Yahudi alemine tesir etmiş olan Ebu Hamid el-Gazalî'nin iktisadi hukuk ve iktisadi ahlak teorisi açısından söylediklerine baktığımızda; hukuk teorisindeki ana kavramlar açısından adâleti (el-adl) "başkalarına zarar vermeyecek biçimde davranmak" ve zulmü (ez-zulm) "başkalarına zarar verecek biçimde davranmak" belirlediğini görmekteyiz.³⁹ Gazalî'nin iktisadi ahlak teorisindeki temel kavramı ise ihsandır (el-ihsân) "başkalarına faydalı olacak şekilde davranmak". Böylece Gazalî'nin iktisat ahlakına getirdiği çerçeve esas itibarıyla normatif olmuştur.

3. Yahudiliğin İş Ahlakı

Werner Sombart *Yahudiler ve Modern Kapitalizm* adlı eserinde⁴⁰ püritan ahlakın özünün Yahudi dininden kaynaklandığına ve Avrupa'da kapitalizmin ilk aşamasında ve kolonileşme sürecinde Yahudi sermayesinin önemine dikkat çekmekteydi. Sombart'a göre kapitalizmi üreten *Protestanlık* olmayıp *Yahudilik* idi.

³⁷ Orman, *Ibid.*, s.343, d.n. 99'dan *es-Siyasetu'l-Menzilliyeh*, s.246-247.

³⁸ Orman, 345, dn. 101, s.345. s.134 vd.

³⁹ Buna göre temel düstur "kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma"dır Gazalî'nin bu görüşleri için bkz: Orman, *ibid.*,s.367. Ayrıca bkz. Sabri Orman, *Gazalî'nin İktisat Felsefesi*, İstanbul, İhsan Yayınları, 1994..

⁴⁰ New York, Collier Books, 1962.

Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'tır. Tevrat kutsal bir din kitabı olmakla beraber milli bir değere de sahiptir: "O, binlerce yıllık bir geçmişini olan Yahudilerin tarihten getirdiği yegane mirastır. Yahudiler, Diaspora (sürgün) dönemlerinde bile varlığını ve milli benliğini bu kitap sayesinde korumuşlardır. Onlar, en karanlık günlerinde teselliye bu kitapta bulmuş, ideallerini bu kaynaktan beslemişlerdir. Kısacası Tevrat, Yahudileri binlerce yıllık tarih sahnesinde tutan mucizevi bir eserdir."⁴¹ Bu mucizevi özelliğe sahip olduğuna inanılan Tevrat'ın öğretilmesi çok önemli olup, Yahudi ebeveynlerin çocuklarına onun hükümlerini belletmeleri yine Tevrat'ta emredilmiştir.⁴² Esasen Yahudiler, tarihi geçmişleri itibarıyla hep başka ülkelerde yaşamış ve siyasette yer almamış olduklarından mal- mülk edinmeleri engellenmiş veya sürgünlerle varlıklarını geride bırakmak zorunda kalmışlardır.

Ahd-i Atik'te Şabbat (Cumartesi) tatili, Tanrı'nın dünyayı yaratırken dinlendiği gün olup;⁴³ Musevilere Şabbat günü ateş yakmama, ticaret yapmama ve hatta karanlıkta oturma zorunluluğu getirilmişti. Şabbat dışındaki günler için ise emredilen çok çalışmaktır.

Allah'ın, Musa'ya verdiği emir ve yasakları içeren On Emir'de de "Şabbat gününü kutlamayı unutmayacaksın" denmektedir. "İsrailoğulları, çölde Cumartesi günü odun toplayan bir adam bulmuşlardır. O adamı yakalayıp Musa ile Harun'un huzuruna çıkarmışlardır. Bu durumda ne yapılacağı Musa'ya bildirilmemiş

⁴¹ Baki Adam **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**,2.B. İstanbul, Pınar Yayınları, 2001, s.11.

⁴² "Bu emirleri yürekten benimseyiniz... Onları çocuklarınıza öğretiniz. Evde veya dışarıdayken onlara ezberletiniz, yatarken ve kalkarken... "emirleri evinizin kapısına yazınız". Deuteronomy 6:5-9. Ebeveynler dışında Tevrat'ı öğretmek üzere öğretmenlerin tutulması da mümkündür. Bu konuda bkz.: Dennis W. Carlton ve Avi Weiss, "The Economics of Religion, Jewish Survival and Jewish Attitudes Toward Competition on Torah Education," **NBER Working Paper Series, (August 2000)**.

⁴³ "Ve Divan meleği, Allah'ın sözüne göre, Musa'ya dedi: Bütün yaradılış tarihini, Rab Allah'ın nasıl altı günde bütün işleri bitirdiğini, yarattığı bütün şeyleri, yedinci günde Şabat'ı gözetmesini...yaz!" The Book of Jubilees, II: 1. Adam, op.cit., s.76.Keza bkz: *Sept gününü kutsamak için onu hatırlarda tut./ Altı gün çalışacak, bütün işini göreceksin, /ama yedinci gün dinleneceksin./ o günü Tanrın Rab'be ayıracağını./ sen, oğlun, kızın, kölen, cariye, öküzün, eşeğin/ ve hiçbir hayvanın ve kapında yaşayan yabancı/ hiçbir iş yapmayacaksınız./ Çünkü Rab Gökleri, yeri,denizi/ ve onlarda olan her şeyi altı günde yarattı./ yedinci gün dinlendi./ Bunun için Rab Sept gününü mübarek kıldı. Çıkış 20, 2-17.*

olduğundan, Allah'tan hüküm gelinceye kadar o adam hapsedilmiştir. Sonra Allah, o adamın taşlanarak öldürülmesini emretmiştir⁴⁴.

Diğer taraftan Yahudilerin çok para sahibi olması dinen teşvik edilir: "Altın ve gümüş ayağın sağlam basmasını sağlar," "zenginlik ve güç kalbi coşturur", "dindar kişi parayı vücudundan çok sever, sevmelidir."⁴⁵ Hristiyan öğretisi ve kilisenin yoksulluğu yücelttiği gözönüne alındığında⁴⁶, yoksulluğu sayesinde cennete gitmeye çalışan Hristiyan ile altın ve gümüş toplamayı cennete gitmenin aracı olarak gören Yahudi arasındaki zihniyet ayrılığının ekonomik alandaki etkisi farklı olacaktır ve olmuştur. Nitekim "Hristiyanlık kendine bağlı, çok dindar bir kişiyi rahip, keşiş (monk) yapar, Yahudilik ise akılcı (rationalist) bir iş adamı yapar."⁴⁷

Bütün tek tanrılı dinlerde faiz yasağı vardır. Bununla beraber iş hayatının gündelik akışında faiz uygulamaları her zaman olmuştur⁴⁸. Kaldı ki Yahudi dinine göre, Yahudiler arasında borç verilirken faiz işletilmesi yasaklanmış olmasına rağmen Yahudiler dışındakilerle bunun pazarlıkla belirlenmesi mümkündür. Yine *iska* adı verilen Yahudi ortaklığı sistemine *Talmud*'da yer verilmiştir.⁴⁹

Yahudilerin 17. yüzyılda saygıyla karşılandıkları ülke İngiltere'dir. Max Weber ise bir çok yazarın İngiliz Püritenizminin temel ahlak eğilimini "İngiliz İbraniciliği" olarak adlandırmakta oluşlarının ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmektedir. "Yahudiler siyasal ya da spekülatif yönde eğilimi olan "maceracı" kapitalizmin tarafında yer almıştır: *ethos*ları, tek bir sözcükle, *parya*-kapitalizm idi-, Püritenizm ise burjuva *işletmesinin* ve *işin* ussal örgütlenmesinin *ethosunu* içinde taşıdı. Yahudi ahlakından da sadece bu çerçeveye uyanları aldı."⁵⁰

⁴⁴ Sayılar, 15: 32-36.

⁴⁵ Umut Omay, "İş Ahlakı ve Dinlerin Öğretileri", (Yüksek Lisans Seminer Çalışması), mimeo., s.y.

⁴⁶ "Ne mutlu yoksulluk ruhuna sahip olanlara", "gururlu kişi dünyevi krallıkları, yoksulluk ruhuna sahip kişi de Göklerin Egemenliğini arar." Bkz. "Katolik Kilisesi...", op.cit., s. 577. Ayrıca bkz.: Omay, op. cit., s.35.

⁴⁷ Omay, "İş Ahlakı ve..." s.y.

⁴⁸ Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, çev. Şehnaz Layık, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.3.

⁴⁹ Ibid., s.10.

⁵⁰ Weber, "Protestan Ahlakı..", s.142. Weber Yahudileri *parya* halklar olayının bir parçası olarak görür. Yahudiler "kaçınılmaz durumlar dışında her türlü kişisel

Yahudi dininin iş ahlakı değerlerinin, Londara'daki Yahudi İş Ahlakı Birliği (Jewish Association of Business Ethics-JABE) tarafından düzenlenen iş seminerlerinde ele alındığı görülmektedir. JABE'de esas alınan iş ahlakının özü, Haham Rabbi Hillel'in Tevrat hakkında görüşü sorulduğunda verdiği cevaptadır: "Size yapılmasından nefret ettiğiniz birşeyi, siz başkasına yapmayınız. Tevrat'ın özü budur. Kalan kısmı sadece ayrıntıdır. Gidiniz ve çalışınız."⁵¹

4. Uzak Doğu İş Ahlakı

Doğu dinlerinin karışımı sonucunda oluşan Zen, Budizm veya Şintoizm öğretisinin çalışma hayatını nasıl etkilediğinin araştırıldığı Batı kökenli çalışmalar zengin bir literatür oluşturmaktadır. Özellikle Japonya'nın sıradışı ekonomik başarısı, tüm dünyada Japon sisteminin, işyeri organizasyonunun incelenerek Batı ülkelerinde uygulanabilirliği tartışmalarını beraberinde getirmiştir⁵². Masaaki İmai'ye göre "Japonların savaş sonrası ekonomik mucizesini anlamak için akademisyenler, gazeteciler ve iş adamları incelemelerini verimlilik hareketi, Toplam Kalite Kontrol (TKK), küçük grup faaliyetleri, öneri sistemi, otomasyon, endüstri robotları ve iş ilişkileri gibi faktörler üzerinde yoğunlaştırdılar. Yaşam boyu istihdam sistemi, kıdeme göre ücret, şirket sendikaları gibi 'Japonlara özgü' bazı yönetim uygulamalarına daha fazla ilgi gösterdiler. Ama tüm bunların ardında yatan, Japon yönetimine özgü çok basit gerçeği yakalayamadılar. Japonlara özgü yönetim uygulamalarının...özü tek bir sözcükle ifade edilebilir: KAİZEN!⁵³ İmai, kelime anlamı "iyileştirme" olan KAİZEN felsefesini açıklarken (O'na göre üstün buluşlar kadar önemlidir) şu örnekle özetlemektedir: "Japonların tapınakları ve mabetleri genellikle

ilişkiden kesinlikle kopuk bir 'diaspora' içinde yaşarlar; durumları, yasal açıdan belirsiz ve güvencesizdir ve bu tabaka, gittikçe yarı proleter ve rasyonalist bir küçük-burjuva aydın zümresini temsil eder hale gelmiştir. Weber, "Sosyoloji...", 280,342.

⁵¹ Archie B.Carroll, "Principles of Business Ethics: Their Role in Decision Making and Initial Consensus," **Business Ethics**, 97/98,s.9.

⁵² Japon iş ve yönetim sistemlerinin (JABMAS-The Japanese Business and Management System) Batı kültürünün hakim olduğu sisteme entegresinde mevcut sınırlar konusunda şu kitap incelenebilir: S. Prakash Sethi, Nobuaki, Namiki and Carl L. Swanson, **The False Promise of the Japanese Miracle: Illusions and Realities of the Management System**, London, Pitman Publishing Inc., 1984.

⁵³ **KAİZEN: Japonya'nın Rekabetteki Başarısının Anahtarı**, 2.B., İstanbul, BRİSA, 1994, s.3-4.

dağlarda inşa edilmiştir; en kutsal yer çoğu zaman en yüksekteki mabettir. Bu mabette ibadet etmek isteyen kişi sık ormanlardan yürümeli, dik kayalara tırmanmalı ve birçok geçitten geçmelidir. Örneğin, Kyoto yakınlarındaki Fushimi Inari mabedine giden yol boyunca 15.000 geçit vardır! Mabede ulaşıldığında, ibadete gelen kişi mabedin kutsal atmosferine çoktan girmiştir ve ruhu saflığa kavuşmuştur. Mabede ulaşmak en az ibadet kadar önemlidir."⁵⁴

Konosuke Matsushita da yönetimde doğa yasalarına uymanın başarının temel şartı olduğunu izah etmektedir: "Yönetimde doğa yasalarına uymazsanız, işiniz bundan zarar görür. *Sunao* bir zihne sahip olmak bir yöneticinin neredeyse içgüdüsel olarak hangi yolu seçeceğini kavramasını sağlar...On beşinci yüzyılın sonlarında patlak veren iç savaşlar sırasında, birçok savaşçı Zen'i tatbik ediyordu. Dirayeti vurgulamanın yanı sıra, Zen eğitimi zihni maddi kaygulardan ve kişisel önyargılardan arındırmanın bir aracı olarak meditasyonu öne çıkarıyordu. Savaşçıları korkusuzca savaşa gitmeye hazırlayan Zen zihninin *sunao* zihinle belirli bir benzerliği vardır."⁵⁵

Japon iş ilkeleri arasında yer alan kalite kontrolün yedi tekniği de, onikinci yüzyılda yaşayan *samuray* savaşçısı Benkei'nin yedi silahından esinlenerek modelleşmiştir.⁵⁶

Japon şirketlerinin iş hayatında çok önemli fonsiyona sahip olan yaratmak konusundaki yaklaşımı da farklıdır. Nitekim "bu yaklaşım Honda, Canon, Matsushita ve Sharp gibi son derece başarılı Japon firmalarında çok yaygındır. Bu yaklaşıma göre, bilgi yaratmak daha ziyade çalışanların örtülü ve genellikle öznel kavrayışlarından sezgilerinden ve ideallerinden yararlanmaya bağlıdır. Bu tür bilgiden yararlanmanın araçları genellikle "sayısal olmayan" (slogan, metafor ve

⁵⁴ Ibid., s18. Japonlar yaşamdaki yolculuğu da kişinin iç dünyasını ya da oluşunu mükemmelleştirmesi açısından ele alırlar. Buna *kokoro* derler. Buna karşılık Batılılar tipik olarak, yetişkinliğe doğru ilerleyişlerini kişisel servet ya da başarı düzeyi açısından değerlendirirler. Japonlar için sadece bunları yapmak, daha derinlikli ya da daha bilge bir hale gelmeyi sağlayamadığı sürece anlamsızdır. Tracy Goss, Richard Pascale, Anthony Athos, "Güçlü Bir Gelecek Uğruna Şimdiki Zamanı Riske Atmak," **Değişim**, op.cit., s.93.

⁵⁵ MESS, "Matsushita ...", op.cit., s.86-87.

⁵⁶ Greg Watson, "Hoshin Kenri'yi Anlamak," Yoji Akao, **Hoshin Kanrı Yönetim Pusulası** içinde, MESS Yayını. No. 309. İstanbul, BZD Yayıncılık, 1999, s.20.

simge biçiminde) verilerdir ama bunlar sürekli buluşçuluğun vazgeçilmez araçlarıdır.”⁵⁷

Yukarıda izah edilen sebeplerle ki Sony'nin 1950'li yıllarda henüz nakit sıkıntısı çeken, küçük bir girişim iken bile çekirdek ideolojisi ve temel değerlerinin en başında “Japon kültürünü ve ulusal statüsünü geliştirmek” geliyordu ve böylece “Japon Malı” gelişigüzelliği değil, güzelliği simgeleyecek idi.⁵⁸

Japonya dışındaki diğer bazı Uzak-Doğu ülkelerinde ise milliyetçiliğin ekonomik motivasyonu ön plandadır. Milliyetçiliğin verdiği güven duygusunun kurum kültürünün oluşmasında önemli rol oynadığı ülkelerin başında Malezya ve Singapur gelmektedir.

II. Ahlaki Bozulma ve Etkileri

Protestan zihniyet ve ahlakını esas alan kapitalist gelişim, zamanla bu değerlerini tahrip ve yok eder hale gelmiştir. Kısa zamanda sistemin zihniyetini meydana getiren inanç yapısından, kültüründen soyutlanarak *seküler* (dünyevi) bir yapıya dönüştüğü toplumların başında ise Amerikan toplumu gelmektedir. “1950’lerde Amerikan kültürü oyun, eğlence, gösteriş ve zevk gibi birinci derecede hedonistik mahiyet arzeden bir yapıya dönüşmüştür. Hedonizm dünyası, aslında modern fotoğrafın, reklamın, televizyon ve pop [bugün tekno] müziğin dünyasıdır. Bu pop kültürünün ikonografisi, aslında kapitalist hayat tarzından kaynaklanıyor. Ev eşyaları, sinema, hamburger ve coca-cola, yiyecek ve giyecekler, Amerikan kapitalizminde işin Protestan kutsiyetine kök salmış ve ahlaki mükafat sistemine dayalı gelenekli yasallığını yitirmiş olmasının sonucudur. Bu sistem, artık yerini madde ve lüksü vadeden hedonizme terketmiştir.”⁵⁹ Bu olumsuz yapının

⁵⁷ Ikujiro Nonaka, “Bilgi Yaratan Şirket,” **Bilgi Yönetimi** (Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler) içinde, çev. Gündüz Bulut, MESS Yayını, No.293, İstanbul, BZD Yayıncılık, 1999, s.29-30.

⁵⁸ Collins and Porras, op.cit., s.58.

⁵⁹ Daniel Bell, **The Cultural Contradictions of Capitalism**, New York, 1979, s. 180-181. Amerikan toplumundaki bu gidişat yeni meslek ve mesleki kuruluşları ortaya çıkarmaktadır: “Doktor Relman, 1972’de, Height Ashburg Free Clinics’deki arkadaşlarıyla birlikte bir “Rock Med” yani Rock konserleri sırasında yaralananları yerinde tedavi etmeyi amaç edinen tıbbi bir teşkilat kurdu... Dr. Dave, yeni müşterilerine kendisini takdim ettiği şekilde, bir rock doc (rock doktoru)’dur.” Bkz:

doğurduğu yeni din ise Garaudy'nin isimlendirmesiyle *Pazar tektanrıcılığı*dır.⁶⁰ Vehamet, Simone Weil tarafından şöyle açıklanıyor: “Çok iyi biliyoruz ki, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın Amerikalaşması çok vahim bir tehlikedir. Şayet böyle bir şey gerçekleşirse neler kaybedebileceğimizi de yine çok iyi bilmekteyiz... Avrupa'nın Amerikanlaşması, şüphesiz yeryüzünün Amerikanlaşmasını hazırlayacaktır... İnsanlık mazisini kaybedecektir.”⁶¹

SONUÇ

Bu makalede iş dünyasında ahlaki olanın ne olduğu ele alınmıştır. Bunun için özde yatan iktisat ahlak ve zihniyeti de incelenmiştir. Bu konuda semavi dinlerdeki temel çizginin “çok çalışmak”* ve “kendine yapılmasını istemediğini, başkalarına yapma”** olduğu ve buradan hareketle iktisat ve iş ahlakının şekillendiği görülmektedir. Doğu dinlerinin karışımından oluşan öğretilerde ise dini değerlerin, sadakatle yoğurularak yoğun çalışmayı beraberinde getirdiğini bize göstermiştir.

Ancak bu makalede günümüzde yaşanan toplumsal değişim süreçleri de sergilenmiştir. Bu toplumsal değişim süreçlerini etkileyen en önemli gelişme ise hızlı teknolojik ilerlemedir. Dünün sanayi toplumlarında mamul üretiminin yerini bugünün sanayi ötesi toplumlarında hizmetler sektörü, özellikle de mikroteknoloji ve telekomünikasyona dayalı hizmetler sektörü almıştır. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin bir araştırmasına göre, birkaç yıla kadar dünya üzerinde bir milyar kişi mobil iletişim cihazı kullanıyor olacaktır. Artık ticaret ve hatta gündelik alışverişler sanal ortamda gerçekleştirilmektedir.

Roger Garaudy, **Çöküşün Öncüsü ABD**, çev. Cemal Aydın, İstanbul, Nehir Yayınları, 1997, s.104'den “La solidarite nouvelle. No.4/12 (Ekim 1993). Bu konuda çarpıcı örnekler: 1979'da İngiliz The Who'nun Cincinnati konserinde ölü sayı 11, 1999'da Beyaz Rusya konserinde 52 ölü, 2000'de Danimarka'da Pearl Jam konserinde 8 ölü, Bkz: **Hürriyet**, 2 Temmuz 2000, s.44.

⁶⁰ O'na göre son aşamasına gelmiş bulunan bu ekonomi artık hakim din mahiyetine bürünmüştür. Ne var ki kendi adını söylemeye cesaret edemeyen bir dindir bu”. İbid., s.31.

⁶¹ Garaudy, İbid., s.7'den “Service de la France Libre”, London, 1943, s.371-375.

* “Çalışmak istemeyen, yemek de yemesin”, 2 Sel 3,10.

** “Benzerini kendin gibi seveceksin”, Mk 12, 29-31.

Bugünün globalleşen dünyasında teknolojinin bu baş döndürücü hızı, kültürün ve dinin iş felsefesine yansıdığı ülkelerde de endüstri ilişkileri sistemini, kurum kültürlerini derinden etkilemektedir. Örneğin ömür boyu istihdam, kıdem sistemi, işyeri sendikacılığı ve ortak karar verme konularında zımnen kontrat yapılarak işe alınma sisteminin yerleştiği Japonya'nın kurum kültüründe bile değişimler gözlemlenmektedir. Günümüzdeki tüm bu gelişmeler karşısında örneğin Vatikan Konsili'nin yirminci yıl kapanış yılı dönümü nedeniyle toplanan Sinod'a katılan episkoposlar, ahlaki açıdan bir kompedium hazırlaması ihtiyacı ve bunun "çağdaş yaşantılarına uyarlanmış sağlam bir doktrin sergilemesi" gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar.⁶² Bu yaklaşım diğer semavi dinler açısından da düşünülebilir. Bugün iş ahlaki normlarının uluslararası hukuk çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi ve uluslararası yaptırımlı yasaklar getirilmesi de şarttır. Devlet, piyasa ekonomisinin işleyişini ahlaki normlara uygun hale getirci yönde kararlar almalıdır. Kaldı ki gerek tüketicilerin gerekse yatırımcıların *ahlaki tercih* doğrultusunda hareketleri örneğin ahlaka aykırı üretim ve uygulamaları olan firmaları reddetmeleri, ürünlerini almamaları, iş ahlakına aykırı davranışlarıyla tanınan firmaların hisselerine yatırım yapmamaları; iş ahlakına uygun davrananları ise ödüllendirmeleri gerekmektedir. Bu bilincin oluşturulmasında sivil toplum kuruluşlarına düşen görev büyüktür.

⁶² "Katolik Kilisesi...", op.cit., s.19.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki, (2001), **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, 2.B. İstanbul, Pınar Yayınları.
- Arslan, Mahmut, (2001), **İş ve Meslek Ahlakı**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Bell, Daniel, (1979), **The Cultural Contradictions of Capitalism**, New York.
- Bellah, Robert, (1970), "Reflections on the Protestant Ethic-Analogy in Asia", **Journal of Social Issues**, 109.
- Blood, M, (1969), "Work Values and Job Satisfaction," (1969), **Journal of Applied Psychology**, No.53.
- Carlton, Dennis W. and Weiss, Avi, (2000), "The Economics of Religion, Jewish Survival and Jewish Attitudes Toward Competition on Torah Education," **NBER Working Paper Series**, (August 2000).
- Carroll, Archie B., "Principles of Business Ethics: Their Role in Decision Making and Initial Consensus," **Business Ethics**, 97/98, s.9.
- Çizakça, Murat, (1999), **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, çev. Şehnaz Layık, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Collins, James C., - Porras, Jerry I., (1999), "Şirketin Vizyonunu Oluşturmak," **Değişim** (Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler) içinde, çev. Meral Türel, MESS Yayını, No. 291, İstanbul, Acar Matbaacılık.
- Downey, Stephan M., (1986/87), "The Relationship Between Corporate Culture and Corporate Identity," **Public Relations Quarterly**, Vol. 31, No.4.
- Friedman, Milton, (1970), "The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits," **New York Times Magazine**.
- Garaudy, Roger, (1997), **Çöküşün Öncüsü ABD**, (çev. Cemal Aydın), İstanbul, Nehir Yayınları.
- Goss, Tracy, Pascale, Richard, Athos ve Anthony, "Güçlü Bir Gelecek Uğruna Şimdiki Zamanı Riske Atmak," **Değişim**.
- Hürriyet**, 2 Temmuz 2000.
- Jahassen, J, (1947), "The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism in Norway", (1947), **ASJ**, No. 12.
- KAİZEN: Japonya'nın Rekabetteki Başarısının Anahtarı**, (1994), 2.B., İstanbul, BRİSA.
- Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, (2000), (Çev. Dominik Pamir), İstanbul, 1893 Filmcilik Ltd. Şti.
- Kearny, Edward N. Kearny, Mary Ann and Crandall, Jo Ann, (1984), **The American Way: An Introduction to American Culture**, New Jersey, Prentice Hall Regents.
- Kehrer, Günter, Robertson, Roland ve Durkheim, Emile, (1996), **Din Sosyolojisi**, (çev. M.Emin Köktaş ve Abdullah Topçuoğlu), Ankara, Vadi Yayınları.

- Kozak, İ. Erol., (1984), **Ibn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat**, İstanbul, Pınar Yayınları.
- MESS, (1999), **Matsushita Felsefesi**, (çev. Ahmet Gürsel), No.310, İstanbul, BZD Yayıncılık.
- Muhaiyaddeen, M.R.Bawa, (1991), **Questions of Life, Answers of Wisdom**, Vol.I, Session 8, Philadelphia, PA, The Fellowship Press.
- Nonaka, Ikujiro, (1999), "Bilgi Yaratan Şirket," **Bilgi Yönetimi** (Harvard Business Review Dergisinden Seçmeler), çev. Gündüz Bulut, MESS Yayını, No.293, İstanbul, BZD Yayıncılık.
- Omay, Umut, (2000), "Hıristiyan Düşüncesinde Ekonomi ve Sosyal Siyasetin Temelleri" (basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- Omay Umut, "İş Ahlakı ve Dinlerin Öğretileri", (Yüksek Lisans Seminer Çalışması), mimeo. sy.
- Orman, Sabri, (2001), **İktisat, Tarih ve Toplum**, İstanbul, KÜRE Yayınları.
- Orman, Sabri, (1994), **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İstanbul, İhsan Yayınları.
- Ortaylı, İlber, (2002), **Milliyet**, 28 Nisan 2002.
- Raval, Vasant, (2000). "Ethical Behavior in the Knowledge Economy," **Information Strategy: The Executive's Journal**, Vol. 16, No.3 (Spring 2000).
- Sethi, S. Prakash, Namiki, Nobuaki and Swanson, Carl L., (1984), **The False Promise of the Japanese Miracle: Illusions and Realities of the Management System**, London, Pitman Publishing Inc.
- Smith, adam, (1975), **The Theory of Moral Sentiments**, Raphael, D.D. and Macfie, A.L. (eds.), Oxford, Clarendon Press.
- Türkdoğan, Orhan, (1998), **İşçi Kültürünün Yükselişi: İş Ahlakı**, İstanbul, TİMAŞ Yayınları.
- Ülgener, Sabri, (1981), **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, 2.B., İstanbul, Der Yayınları.
- Velasquez, Manuel G., (1992), **Business Ethics: Concepts and Cases**, 3.B., New Jersey, Prentice-Hall, Inc.
- Tierney Elizabeth P., (1997), **İş Ahlakı: Yöneticiler İçin Bir Rehber**, çev.Günhan Günay, İstanbul, Rota Yayınları.
- Vogel, D., (1991), "Business Ethics: New Perspectives on Old Problems," **California Management Review**, 33(4).
- Watson, Greg, (1999), "Hoshin Kenri'yi Anlamak," **Hoshin Kanrı Yönetim Pusulası**, (ed. Yoji Akao) MESS Yayını. No. 309. İstanbul, BZD Yayıncılık.
- Weber, Max, (1999), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü**, (Çev. Zeynep Gürata), 2.B., Ankara, Ayaç Yayınevi.